

1:100.

ODYSKOWSKI VIKTOR KASSA 1900

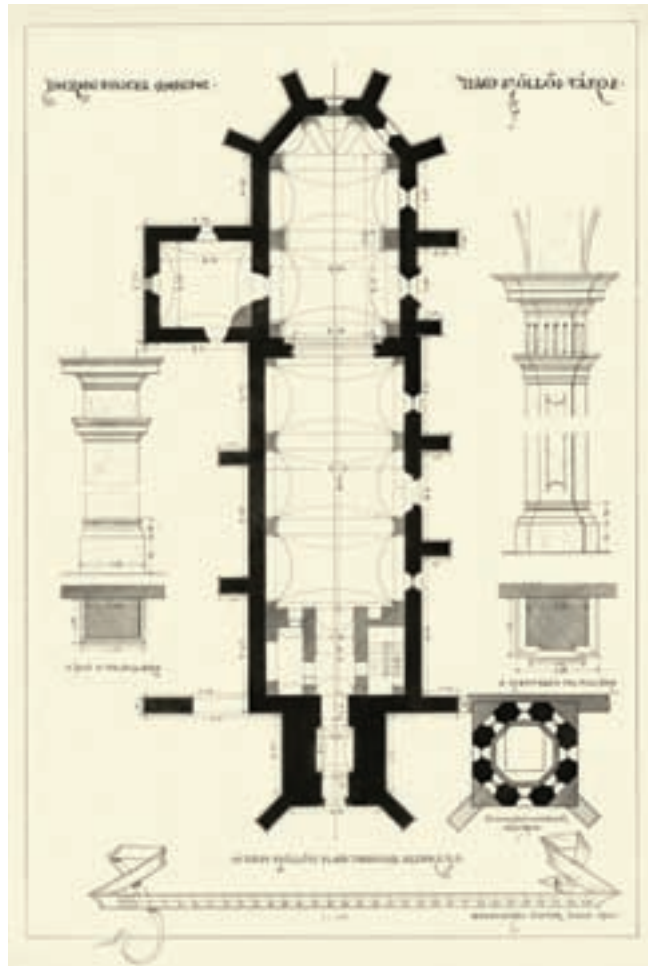
Papp Szilárd

Nagyszőlős (Виноградів), plébániatemplom

Nagyszőlős, amely a Tisza jobb partjánál, a vulkanikus eredetű Fekete-hegy tövében fekszik, a magyar királyság egyik legkisebb vármegyéje, Ugocsa központja volt a középkorban. 1262-ben jelentős uralkodói kiváltságokat kapott, melyek közt a szabad plébánosválasztás is szerepelt.¹ 1277-ben említik Vyda nevű papját (*Vyda sacerdos de Zoloch*).² Nyilván az uralkodói tulajdonlással állt összefüggésben egyháza *exempt* helyzete. VIII. Bonifác 1295-ös jegyzékéből, majd egy 1313-as adatból is kiderül, hogy nem az erdélyi püspök, hanem közvetlenül az esztergomi érsek fennhatósága alá tartozott.³ Legkorábban az utóbbi említésből tudjuk azt is, hogy a templom a Boldogságos Szűz tiszteletére volt szentelve, s hogy plébánosa ekkor Mihály fia István fia Péter mester, akit még 1321-ben és 1329-ben is említenek.⁴ E Péterrel a szőlősieknek azonban meggyűlt a bajuk. 1320-ban az esztergomi érsek utasította a bereg-máramaros-ugocsai vikáriust, hogy mindenkiel szemben védje meg a plébános jogait, mivel a szőlősiek fel akartak mondani Péternek, hogy egy másik, az érsek szerint bűnös papot ültesenek a helyére.⁵ Talán ezzel állt összefüggésben, hogy 1329-ben egy Bertalan nevű plébános is feltűnt Szőlősön – a lakók nevében járt el –, aki egyben királyi káplán is volt.⁶ 1337-ben aztán Telegdi Csanád esztergomi érsek (1330–1349) többször is elhalasztotta azt az ügyet, me-

2. A plébániatemplom délről

3. A templom alaprajza részletrajzokkal (Myskovszky Viktor, 1900)

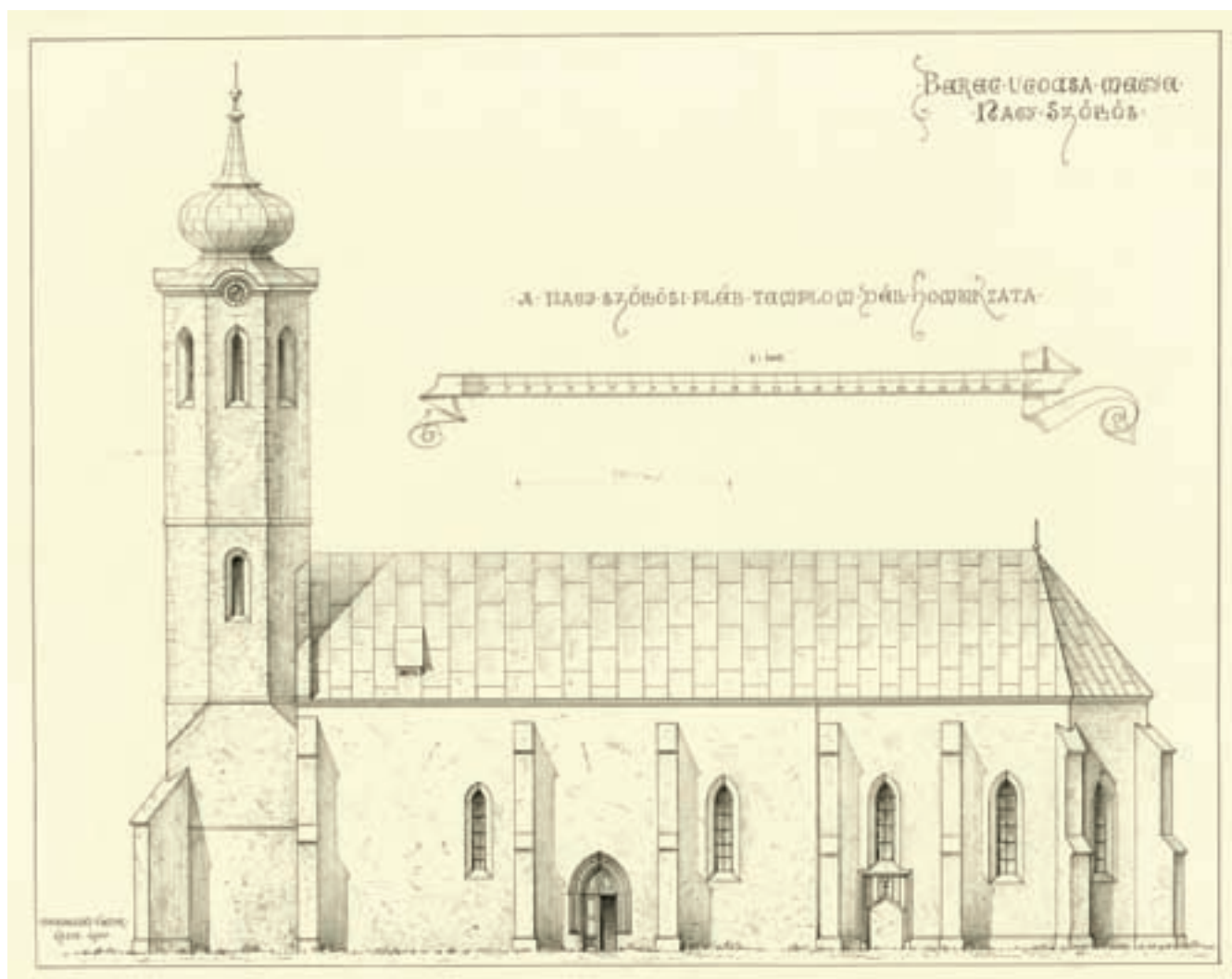
lyet Pál szőlősi plébános ellen még ugyanezen Mihály fia István fia Péter pap indított.⁷ Így az 1335-ben szereplő Péter szőlősi plébános még mindig ő lehetett, de az egyház 1373-ban feltűnt Péter nevű vezetője már aligha volt vele azonos.⁸ 1399-ben a várost Zsigmondtól Perényi Péter kapta meg a plébánia kegyúri jogával együtt, s a család, amely innentől kezdve a középkorban végig birtokosa volt a településnek, körülötte építette ki nagyszőlősi uradalmát.⁹ A templom ezután is Esztergom alá

◀ 1. A templom nyugati homlokzata (Myskovszky Viktor)

tartozott, 1411-ben kegyura, Perényi Péter az egyház Lőrinc nevű rektorának halálát követően az esztergomi egyházi illetékeseknek mutatta be az új rektort, Plawniczi Miklós fia Pétert.¹⁰ 1419-ben plébánosát újra Péternek hívják, s ekkor is említik rektorát.¹¹ Ebben az évben Pál, Péter szőlősi plébános káplánja és gyóntatója végrendeletében bizonyos összeget hagyott *pro fabrica basilice virginis Marie de antedicta Zewles*.¹² Valamikor szintén a XV. század első évtizedeiben János, szőlősi plébános megbízta a kassai Gáspár festőt, hogy temploma számára a szatmári templomban lévő táblakép alapján egy hasonlót fessen.¹³ Amikor 1450-ben a várost a Perényi családtagok között felosztották, említik plébániaházát is.¹⁴ A templom későbbi plébánosai közül az 1472–1499 között kimutatható Magyi Sebestyént ismerjük, aki nagybátyja volt a hasonló nevű humanistának, a későbbi váradí kanonoknak.¹⁵ Hogy a Szőlőst pusztító 1525-ös nagy tűzvész, amelynek következményeként a várost bí-

ró Perényiek nyolc évre mentesültek bizonyos adók alól a város restaurálása érdekében, érintette-e a templom épületét, nem tudjuk.¹⁶ Mindenesetre ebben az évben és 1545-ben is törvénycikkbe foglalták, hogy bizonyos helyzetekben egyéb plébánosok mellett a szőlősinek is ki kell állítania a jövedelme alapján katonákat az ország védelmére.¹⁷ A reformációt a városban elterjesztő Perényiek az „átállással” összefüggésben az 1540-es években elfogatták az egyház Tamás nevű plébánosát, és a templomot is közvetlen kezelésükbe vették.¹⁸

A város egykori, hosszúkás főterén álló, jelentősebb méretű templom nagyjából keletelt (*I–6. kép*). Falai jó részét középkori állapotukban maradtak fenn, faragott szerkezetei szintén, csak belsejét alakították át nagyobb mértékben a XVIII. században, négyzetes falpillérek építve mind a hajóba, mind a szentélybe az ekkor készült új boltozat alátámasztására.¹⁹ A jelenleg is látható részleteken túl az épület egykori, mára eltűnt megoldásainak egy

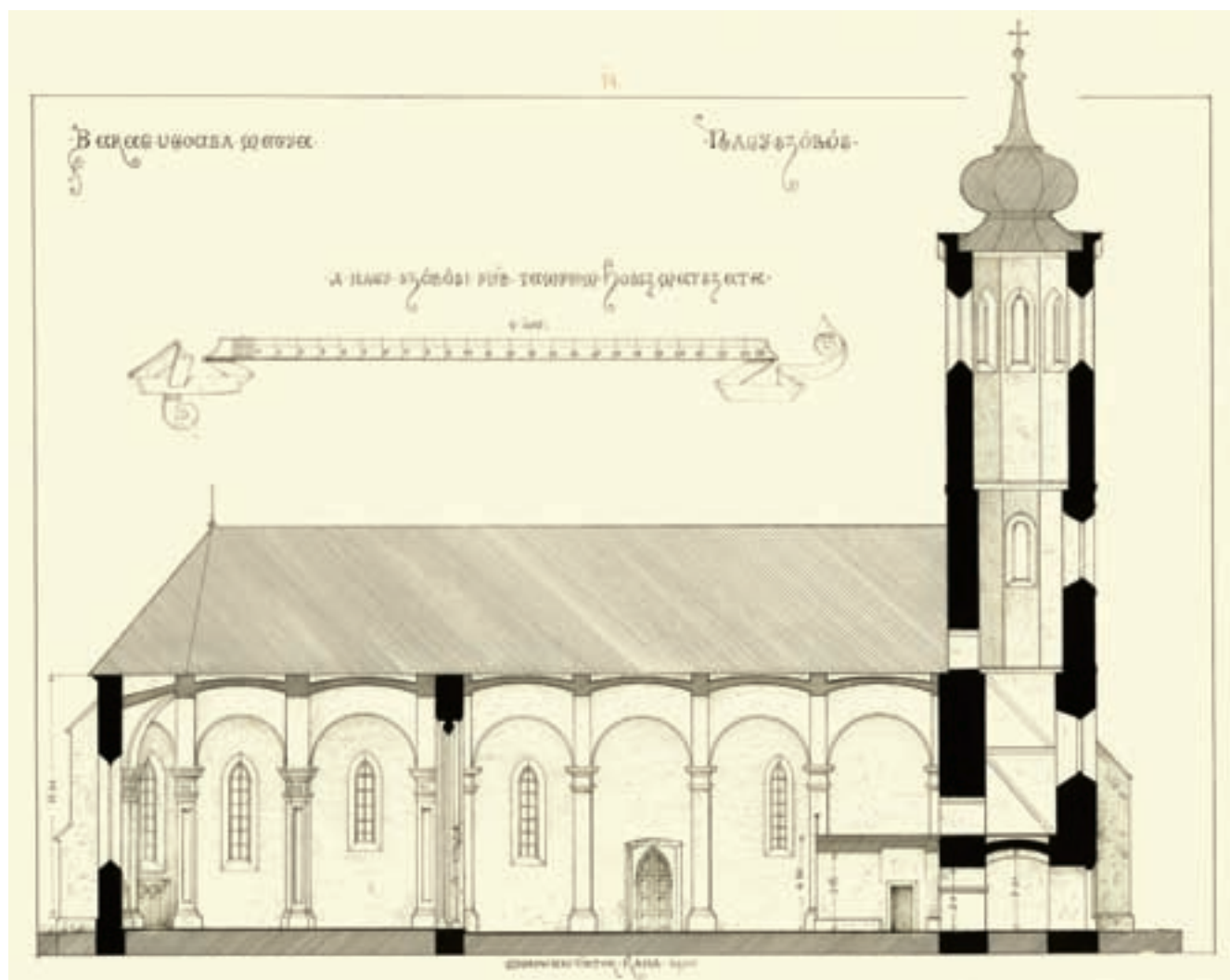

4. A templom déli homlokzata (Myskovszky Viktor, 1900)

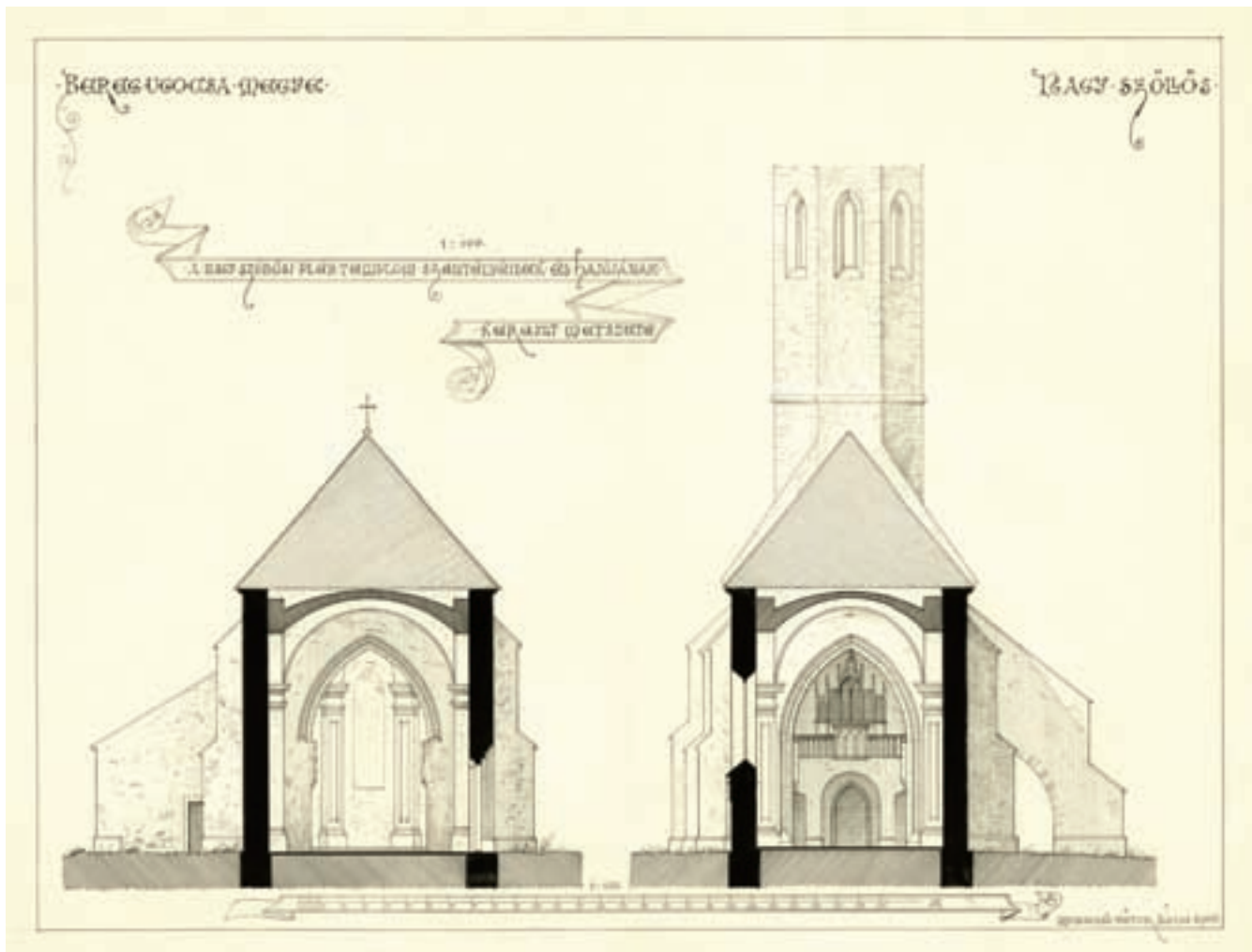
részéről XIX. századi rajzanyag tanúskodik, melynek túlnyomó része három időpontban készült: 1864-ben, amikor Henszlmann Imrét és Rómer Flórist szatmári útjukra feltehetően éppen a rajzolás céljával Schulcz Ferenc is elkísérte; 1880 körül, a tervezett, de meg nem valósult, Steindl Imre-féle külső felújítás előkészítéseként; illetve 1900-ban, amikor a Műemlékek Országos Bizottsága felkérte az önjelölt Myskovszky Viktort egy rajzsorozat elkészítésére.²⁰

Az épület faragott szerkezetei jórészt barnás színű, tufaszerű, minden bizonnyal a Fekete-hegynél bányászott kőből készültek. Falazatai, legalábbis azokon a részeken, ahol kívül a legutóbbi, 1989 után történt restauráláskor nem vakolták be, szintén ebből a kőanyagból állnak, és nem törtkőből vannak rakva, hanem kváderekből építették őket.²¹ A templomhajó hosszúka, téglalap alaprajzú, hozzá keletről a nyolcszög öt oldalával záródó, csak nagyjából húsz centiméterrel keskenyebb szentély csatlakozik

(3. kép).²² A szentély északi falának nyugati feléhez négyzetes alaprajzú sekrestye támaszkodik, a hajó nyugati fala előtt pedig hosszstengelyébe állított torony áll (7. kép). Az épületet egységes, modern kori, cementes lábazat fogja körbe, csak a sekrestye északnyugati sarkánál látható egy rövid szakaszon a feltehetően eredeti kő lábazat, erősen roncsolt profiljával. Myskovszky 1900-as felmérésein a szentélyen teljesen körbefut egy korábbi lábazat, amely a sekrestye keleti és északi falára is kiterjed, a nyugatira pedig még átfordul. A hajónak csak a támpillérein látható ugyanez, a toronynál pedig az alaprajzon szintén mindenhol jelölt lábazatot, a többi felmérésen viszont csak a támkonál.²³ A lábazat profilja mindenhol egyszerű rézsú, amit egy, a templom nyugati homlokzatát részletrajzokkal – többek közt a lábazatával – együtt mutató, 1880-as rajz is alátámaszt (8. kép).²⁴ Az épületet körbefogó, egységes kialakítású, csupán derékszögű kiugrást mutató főparkány szintén újkori, a középkoriról nincsen információk.²⁵

5. A templom hosszmetsete (Myskovszky Viktor, 1900)

6. A hajó és a szentély keresztmetszete (Myskovszky Viktor, 1900)

A templom szentélyének a sarkait és déli falának közepét, illetve nyugati végét kívül ma egységes kialakítású, mindenféle részletforma nélküli, kétosztagú támpillérek támasztják, melyek azokon a helyeken, ahol ez ma látszik, mindenhol kötésben vannak a körítőfallal.²⁶ A teljesen kváderköből épített táмок eredetileg nyilván fedlappal és vízvetőkkel voltak ellátva, ezek részletformáiról azonban nem maradtak fenn adatok.²⁷ A szentély északi és északkeleti falszakaszát nem bontja meg ablaknyílás, a többi szakaszon egy-egy csúcsíves, profilozott bélletű, széles ablak látható. A keleti, a délkeleti és a déli fal keleti ablaka azonos kialakítású és elhelyezkedésű, bélletprofiljuk kívül rézsúbe metszett nagyobb félhomorlat, s a tokhorony előtt még egy vékony lemeztag. Mérművük hiányzik, s már a XIX. század második felében sem volt meg.²⁸ A déli fal nyugati ablakának ugyanez a bélletprofilja, s kialakítása is hasonló, csak könyöklője helyezkedik el jóval feljebb, amit az alatta látható, jelenleg befalazott kapu indokol (9. kép). Noha a könyöklő bádogg borítása miatt ez

ma nem érzékelhető, nyilvánvalónak tűnik, hogy ablak és kapu egyszerre készült, sőt, hogy egy szerkezetet alkotnak. A könyöklő ugyanis majdnem biztosan a kapu keretének alul profilozott, fent rézsúsen kialakított, vízszintes zárópárkányában folytatódik.²⁹ E párkány a kapu két oldalán lefut a földig, négyszögű külső keretbe foglalva a bejáratot, s rézsújével némileg ki is emelve az építményt a fal síkjából. A nyílás belső keretének profilja e külsőből válik ki, s a következő tagozatokból áll befelé: vékony rézsú, félhomorlat, pálcstag, újabb homorlat, a falsíkkal párhuzamos lemeztag, negyedhomorlat, a falsíkra merőleges, vékony lemeztag, pálcstag, negyedhomorlat és rézsú. A nyíláskeret belső fele félköríves záradékú, külseje keresztrozsás fiáléba kifutó szamarhátívben végződik.³⁰ Alul a keret lábazata mindkét oldalon jelentősebb mértékben pótlásból áll, a megtört síkú lábazati tömb teteje profilozott párkánnyal záródott, s ebből indultak felfelé a keret profiltagjai.³¹ A kapunyílás felett, az építmény belső és külső keretezése közötti sík felületet a fiálén kívül még

két-két függőleges pálca tagolja, melyeknek mára már csak középső szakaszaik maradtak fenn. Felfelé egykor nyilván nekifutottak a zárópárkány vízszintes pálcatagjának, s könnyen elképzelhető, hogy eredetileg át is metsződtek rajta – e párkány alsó része szintén kiegészítés –, ahogyan az a széleken futó pálcatagok esetében is feltételezhető.

A sekrestye nyugati falán modern ajtónyílás felett újkori ablak látható, északi homlokzatát ma nem bontja meg nyílás.³² Keleti falán a szentélyablakokhoz hasonló, azonos bélletprofilú, csak kisebb méretű, csúcsíves nyílás van, melynek egykori mérművéből kétoldalt, a vállvonal felett egy-egy orrtag még fennmaradt.³³ E falon a szentélyvel bezárt sarokban három egymás feletti kváder látható szabadon – miután nem vakolták be őket a legutóbbi felújításkor –, ami arra utal, hogy a sekrestyét is kváderekből falazták.

A sekrestye nyugati fala miatt az északi oldalon nem világos, hogy a szentély hogyan kapcsolódik a hajóhoz, délen viszont ez megfigyelhető. Közvetlenül a szentély nyugati támpillére után a hajó fala derékszögben, úgy hús centiméterrel kijebb ugrik, s e falsarok keleti oldalán fut neki a szentélyfal, egyetlen kváderbekötés nélkül.³⁴

A hajó északi és déli falát két-két hasonló méretű, kétosztagú, a szentélypillérekkel egyezően részletformák nélküli támpillér támasztja. Elhelyezkedésük szabálytalan, egyrészt nem pontosan harmadolják a falakat, másrészt a két oldal pillérei nem azonos vonalban találhatóak: a két keleti nagyjából falvastagságnival van elcsúszva egymáshoz képest, a másik kettő ennél jóval nagyobb mértékben.³⁵ A hajó nyugati sarkainál is áll egy-egy, a hosszfalakra merőleges támpillér (1, 8. kép). A szintén kétosztagú déli jelentősebb mértékben ugrik ki a falsíkból, mint az eddigi pillérek, az északi pedig támívvvel kapcsolódik a falhoz. Részletformák ezeken sincsenek, s noha utóbbin a vakolat nélküli kváderek anyaga megfelel a templom egyéb helyein látható kőanyagnak, az irodalom szerint e pillért a XIX. században építették.³⁶

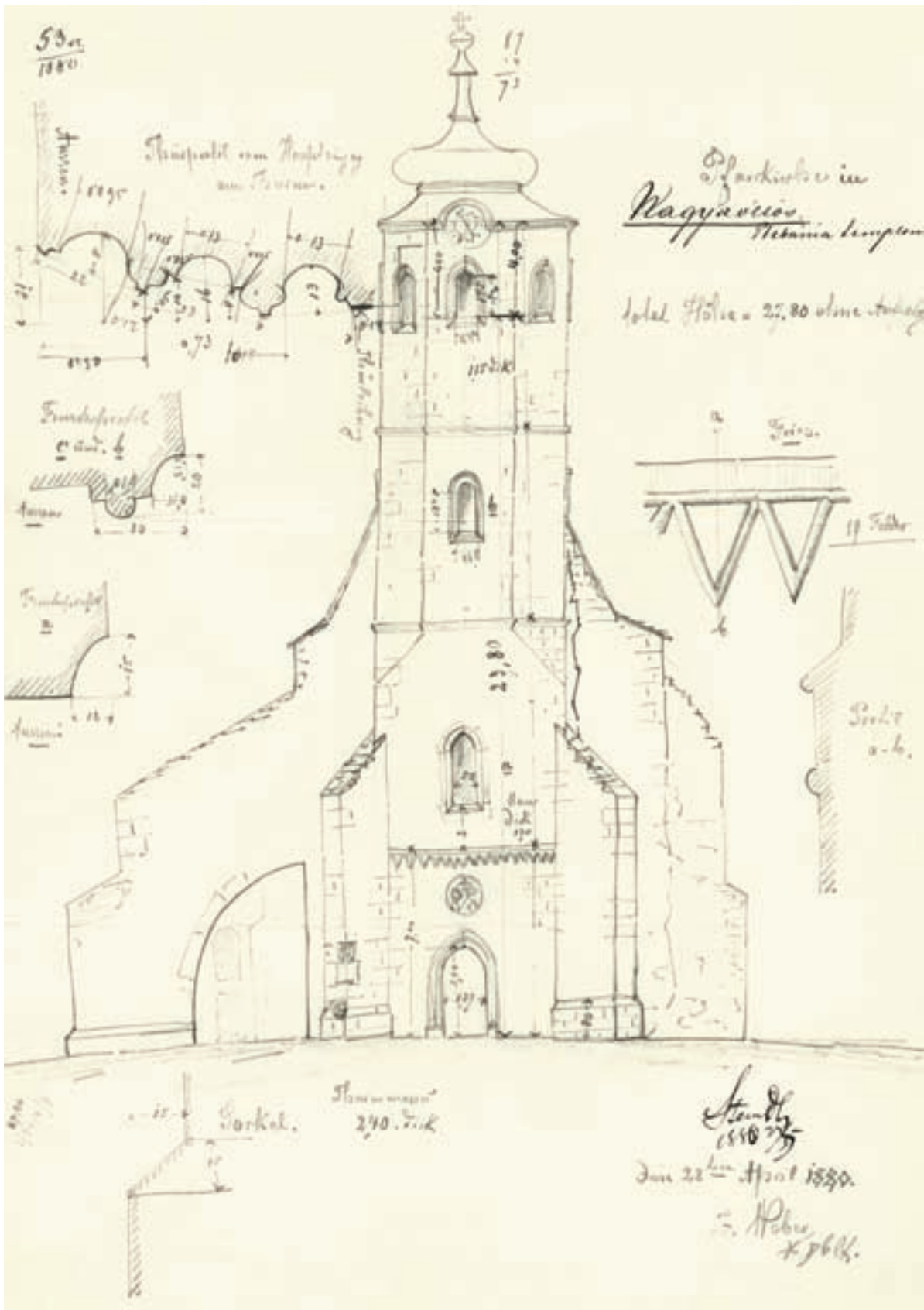
A hajó déli falán mindhárom szakaszban megjelenik nyílás (2, 4. kép). A két szélsőben egy-egy csúcsíves, valamelyest eltérő méretű, egyszerű rézsús béllettel kialakított ablak, melyek mérműve már a XIX. század második felében is hiányzott. Közülük egyik sem áll falszakaszának a tengelyében, a keleti a tőle nyugatra álló támpillérhez, a nyugati pedig a tőle keletre lévő támhoz esik közel. A középső falszakasz tengelyében csúcsíves kapu nyílik, melynek gazdag keretprofilját kívülről befelé a következő tagozatsor alkotja: vékony rézsú, félhomorlat, háromnegyed-pálcatag, félhomorlat, ék alakban végződő tagozat, félhomorlat – benne aszimmetrikusan elhelyezkedő félpálca –, két oldalán pálcatagokkal kísért körtetag, két fél-

homorlat által közrefogott háromnegyedpálca és rézsú (10. kép). A profil kiálló tagozatai a záradékban átmetesződnek egymáson, a legkülső pálcatag áthatása feletti, kisméretű mezőben a város nevére (is) utaló, szőlőfürtökből és levelekből álló dombormű jelenik meg. Lent a keretnek kétszer megtörő homloksíki lábazati tömbje van, melynek a rézsús felső lezárásán négy-négy csavart díszű, vaskos lábazati dobból nőnek ki a profiltagok.³⁷

A hajó támpillérekkel tagolt északi falának középső és keleti szakaszát több nyílás is megbontja. Az előbbiben egymás mellett kettő, az utóbbiban a támpillér közelében egy további vékony, csúcsíves, rézsús béllettel kialakított, azonos méretű és elhelyezkedésű, egymástól nagyjából ugyanolyan távolságra lévő ablak látható (11. kép). Noha a kőkeretek réteggöveit utólag jelentősebb mértékben kicserélték, formáik hitelesnek tűnnek, eltekintve szokatlanul meredek, ezért jelentős felülettel megjelenő könyöklőjüktől, amely biztosan későbbi toldás eredménye. Mi-

7. A templom tornya nyugatról

8. A templom nyugati homlokzata részletrajzokkal (Weber J., 1880)

után a XIX. századi rajzanyagban ezek az ablakok még nem jelennek meg, valamikor egy későbbi felújításkor bonthatták és egészíthették ki őket. Fontos még velük kapcsolatban megjegyezni, hogy kőanyaguk egyértelműen eltér a templom többi szerkezetének tufaszerű anyagától. A még eredetinek tűnő rétegekövek közt megkülönböztethető egy vöröses és egy fehéres színű kő, melyek főként a szélső ablakoknál részben váltakozva jelennek meg a bélétekben. A keleti szakaszban a fenti ablaktól keletre látható még egy befalazott, a falsíkra merőleges béléttű, kosárívvel lezárt ablak, melynek belsejében egy további, félkörívvel záródó nyílás lenyomata is kirajzolódik.

Az északi homlokzaton szintén látható egy kapu, melyre feltehetően ugyancsak valamelyik XIX. század utáni felújításnál bukkantak rá a vakolat alatt, mivel az archív dokumentációs anyagban sehol sem jelenik meg (12. kép). A kapu a két támpillér közül a nyugatabbra eső mögött került elő, közvetlenül a legnyugatibb résablak sarka alatt, azaz elhelyezkedése semmilyen rendszerben nincs az ablakokkal, melyektől tufaszerű anyaga is elválasztja. Záródéka félköríves, széles keretét kívülről befelé az alábbi tagozatsor alkotja: két vékony rézsű közt félkörletag, félhomorlat, vékony pálca és rézsű közt vastagabb félpálcstag, félhomorlat, vékony pálca és rézsű közt körtetag, félhomorlat, vékony pálca és rézsű közt vastagabb félpálcstag, félhomorlat, külsején vékony pálcával gazdagított (fél)körtetag – innen a nyílás befalazása miatt nem követhető a profil. A keret lábatazából ma már csak annyi vehető ki, hogy a tagozatok közvetlenül nőnek ki a lábatazi rész felső, rézsűs felületéből, amely alatt még biztosan volt valamiféle vízszintes tagolás.³⁸

A nyugati homlokzat előtt álló torony az alsó két szintjén négyzet alaprajzú, felette nyolcszögű (1, 7–8. kép). Két nyugati sarkát az első emelet magasságáig egy-egy egyszatú, részletformák nélküli, átlós támpillér támasztja. Úgy tűnik, a támok falai teljesen kváderkőből vannak építve, s be vannak kötve a torony falába, amelynek azonban a belsejében látható felületei alapján csak a sarkai armírozottak kváderekkel, egyébként törtkőből készült. A földszint tetejének a magasságában az oldalfalakon övpárkány húzódik, amely cikcakk-vonalban futó, pálcaszerű tagozatból áll, s vakolatból, utólagosan készült (8. kép).³⁹ A tornyot feljebb még két, a templom koronázó-párkányával egyező, egyszerű kialakítású, újkori övpárkány és egy barokk profilozású főpárkány tagolja horizontálisan. A földszinten csak a nyugati falat bontja meg nyílás, egy profilozott kőkeretű, csúcsíves kapu. Béléte majdnem merőlegesen nyúlik befelé a fal külső síkjától, s a következő tagozatokból áll: kívülről befelé vékony rézsű, negyedhomorlat, nagyobb félhomorlat, körtetag, kisméretű negyedhomorlat, nagyobb félhomorlat, vékony lemezttag, körtetag, félhomorlat, vékony lemezttag és rézsű (8, 13.

kép).⁴⁰ A lábatazi tömbjét fent záró rézsűs felületből a tagozatok közvetlenül indulnak ki. A kapu és a cikcakkdíszű párkány közt stukkóból (?) készített medalionban befejezetlen (?), barokk kori címer látható püspöki kalappal koronázva.⁴¹ Ablaknyílások az első emelet nyugati falán, a második nyugati, déli és keleti falán és a legfelső szint minden oldalán láthatók.⁴² Noha középkori eredetűek – ez a torony belsejében jól érzékelhető –, mai, a falsík elé kiugró, feltehetően vakolatból készült kerete mindnek az újkorból származik.⁴³ A torony mai sisakja 1908 körül készült a korábbi barokk lefedés helyett.⁴⁴

A templombelső ma mindenhol azonos szinten található padlójának a középkorban mélyebben kellett húzódnia. Ezt világosan mutatja, hogy a diadalív lábatazának jelenleg csak a felső lezárása nyúlik a padlószint fölé, s hogy a szentély déli falába mélyedő ülőfülke padja a járószint alatt van.

A hajó belsejében, melyet a barokk falpillérek és csehsüveg-boltozat négy, nagyjából egyenlő szakaszra oszt, jelenleg nem látható több középkori részlet, mint

9. A szentély déli kapuja

10. A hajó déli kapuja

ami a külsővel kapcsolatban már szóba került. Ha esetleg volt nyugati karzata a mai barokk helyén, arra egyetlen utalást találunk. A tetőtér délnyugati sarkában megmaradt egy csigalépcső maradványa, amely amellet, hogy a padlásra való feljutást biztosította, felvihetett e karzatra is. A hajó középkori boltozatának a maradványai is megfigyelhetők még a tetőtérben. A barokk boltozat fölött az oldalfalakon ugyanis látható a középkori falívek felső része, melyek egyszerűhornyolt, a bordatőhöz élszedéssel

11. A hajó északi homlokzatának részlete

kapcsolódó profilú bordákból állnak (14. kép). Kiosztásuk nagyjából megfelel a barokk boltozaténak, azaz a hajó a középkorban szintén négy szakaszból állt, s ha falpillérek támasztották alá, azok a barokk pillérek mögött feltehetően még megvannak.

A szentélyt a hajótól csúcsívben záródó, gazdagon tagozott diadalív választja el. Négyzetes lábzatának csak felső, gúlás lezárása nyúlik ma a padló fölé, melyből közvetlenül nő ki a szimmetrikus profil: középen nagyméretű, két vékony pálcátag által közrefogott körtetag, kétoldalt egy-egy félhomorlat, vékony rézsű, majd a két szélén az előzőhöz hasonló méretű, arra merőlegesen álló félkörte-tag (13, 15–16. kép).⁴⁵ A vékony pálcák mindkét oldalon a vállvonalnál kettéválnak, és egyik águk követi az ívet,

12. Kapu a hajó északi falán

a másik függőlegesen fut tovább felfelé, beleolvadva a homorlatba. A záradékban nincsen tagozatátmetsződés.

A diadalív hajó felé eső oldalán, mind az északi, mind a déli pillérnél fennmaradt a vele egybefaragott, egykori lettner(fal) indítása (16–17. kép).⁴⁶ Nagyjából kétméteres magasságban profilozott ív válik ki a falából, amely

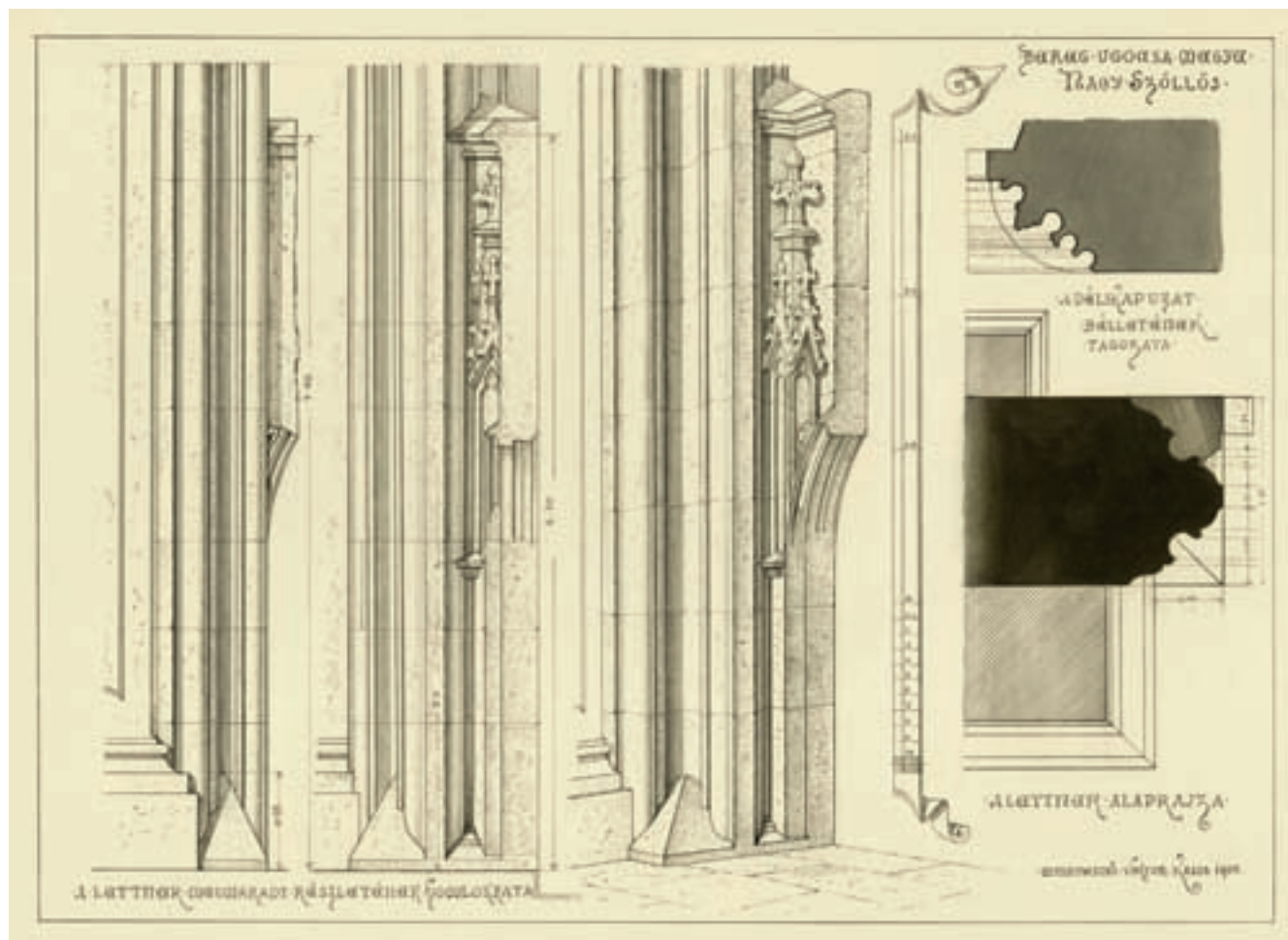
még megvan, s hogy a középkori boltozat itt kétszakaszos volt.⁵² A szentély délkeleti falába hármassal osztású ülőfülke mélyed, melynek kőkerete rézsűvel ugyanúgy kiugrik a fal síkjából, ahogy a szentély déli ajtajáé is (21. kép). Keretprofilja kívülről vékony rézsűből, két félhomorlat között háromnegyed-pálcátagnál, a falsíkkal párhuzamos lemeztagnál és negyedhomorlatból áll. A profil a padló által már takart lábazati tömb felső, rézsűs felületéről indul, a pálcá- és a lemeztagnál a derékszögű felső sarkokban

átmetsződik egymáson. A fülke belsejét fent három, két-két orrtaggal gazdagított félkörív zárja le, alátámasztó konzoljainak helyén modern kiegészítés látható.⁵³

Az ülőfülkével szemben, az északeleti falszakasz keleti végén jelentősebb méretű, négyszögletes nyílású, kő szentségfülke látható (19–20. kép). Kerete alul vízszintes párkányból, kétoldalt arra állított egy-egy fiatoronyból, a nyílást lezáró újabb vízszintes párkányból és efelett – a fiálék felső része között – szintén fiáléba kifutó, tetején

15. A templom nyugati és déli homlokzata részletrajzokkal (Schulez Ferenc, 1864)

16. Felmérések a lettner megmaradt részéről (Myskovszky Viktor, 1900)

kúszólevelekkel, alján orrtagokkal díszített párkányú vimpergából áll. A három párkány nagyjából azonos profilt mutat: vékony rézsú után félhomorlat, félpálcstag, lemeztag és negyedhomorlat látható.⁵⁴

A szentély északi falán a már említett, nyugati sarokban lévő ajtótól közvetlenül keletre a XIX. században még látható volt a sekrestye kőkeretes középkori ajtaja.⁵⁵ A rajzok alapján egyenes lezárású, szemöldökgyámos nyílású keret kell elképzelni, melynek szimmetrikus profilja közepén félpálcstagból, kétoldalt azt keretező, egy-egy rézsúbe metszett félhomorlatból állt, a felső sarkokban pálcáatmetsződéssel (13, 15. kép).⁵⁶ A sekrestyét barokk csehüveg-boltozat fedi, amely elvágja a külső kapcsán már leírt, keleti, csúcsíves ablakának tetejét. Délnyugati sarkában az említett lépcsőtorony íves falazata jelenik meg.

A templom középkori szerkezeteinek egy részén még megfigyelhetők olyan festésnyomok, melyek származhatnak készítésük idejéből.⁵⁷

Nagyszőlős ma álló plébániatemploma bizonyosan nem egyetlen periódusban keletkezett. Noha ásatás és

falkutatás nélkül az építkezések kiterjedését és korát pontosabban lehetetlenség meghatározni, bizonyos megoldások és jelenségek alapján valamennyire behatárolhatók egyes periódusai. A templom legkorábbi ismert részlete az a három rézsús bélletű, kisméretű ablak, amely hajójának északi falán került elő. Erre formáik, elhelyezkedésük, de a többi szerkezethez képest eltérő kőanyaguk is utal. Méreteik és arányaik még az Árpád-korból származtathatók, a környék emlékének is figyelembe véve csúcsíves záródásuk miatt azonban nemigen keltezhetők a XIII. század második felénél korábbra. Noha a település 1262-es kiváltságai, köztük szabad plébánosválasztása csábító adattal szolgál arra nézve, hogy a velük díszített épületet közvetlenül az ezt követő időre datáljuk, az Árpád-kori formavilág hosszú továbbélése miatt az sem zárható ki, hogy csak a XIV. század első harmadában, felében készültek.⁵⁸ Elrendezésük utalhat arra is, hogy annak a templomhajónak, amelyhez eredetileg tartoztak, a mainál kisebbnek kellett lennie. Zárvány-jellegüket a jelenlegi épületben elhelyezkedé-

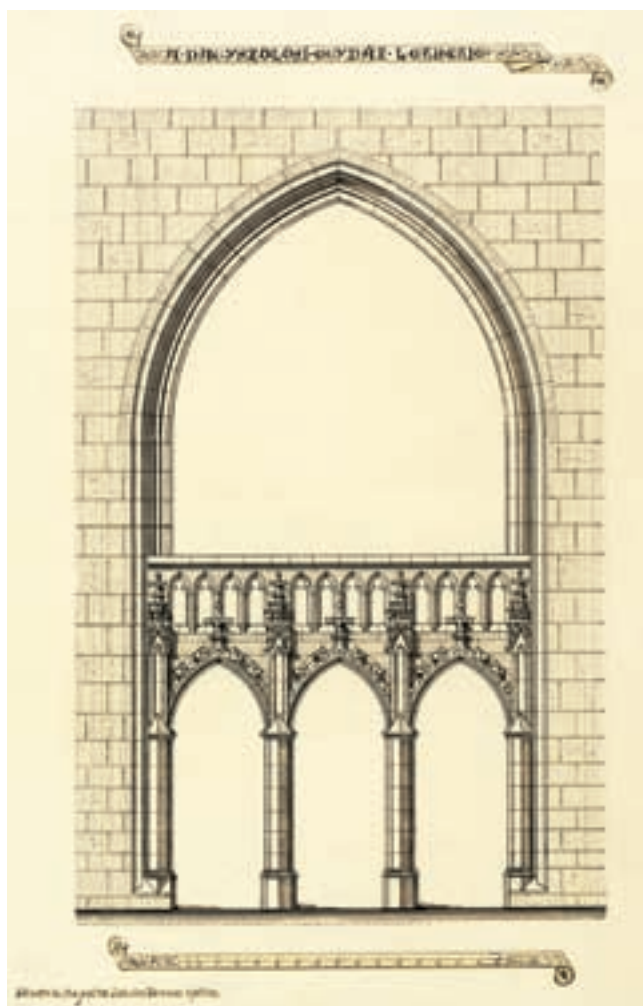

17. Lettnerindítás a déli diadalívpilléren

sük is mutathatja: nemigen volt ugyanis szokás a hajók északi falát egy sorozat ablakkal megnyitni. Ez felveti annak a lehetőségét, hogy eredendően déli falban voltak – ahol ez az ablakszám és -elhelyezés jól ismert a korszakból –, s az épületnek, melyhez tartoztak, ezt a falat használták fel a mai templomhajó északi falának az építéskor, azaz a korai épület jó része esetleg a maitól északra keresendő.⁵⁹

Bár az alább következő felvetéssel kapcsolatban általános ismereteink viszonylag csekélyek, nem tartom teljesen kizártnak, hogy a torony földszintjét záró, cikcakkvonalú párkánydíszsel – amely leginkább még a XVIII. századi barokk felújítás kapcsán kerülhetett fel a templomfalra a nyugati kapu feletti címerrel együtt – a fenti, késő román korszaknak egy elterjedt megoldását, a fűrészfogas párkányformát igyekeztek valamifajta historizáló szándékkal megjeleníteni.⁶⁰ Ebben az esetben persze felmerül a kérdés, hogy az újkorban hol láthattak még hasonló, román kori díszet a későbbi középkorban alaposan átépített épületen.

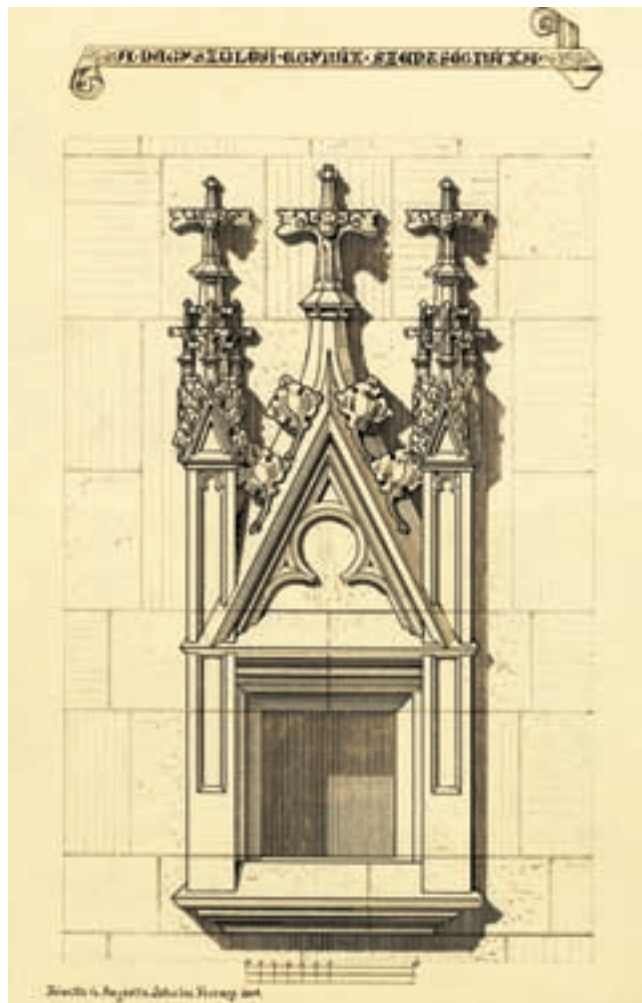
A templom egy következő fázisát szentélye képviseli a leghatározottabban. Alaprajza és szerkezeti alapján ez az épületrész teljesen egységesnek tűnik. A déli kapu, a diadalív, az ülőfülke, a szentségház és a sekrestyeajtó stílusa első látásra is megegyezik, amit részletmegoldásaik szintén alátámasztanak. Jellemzője e stílusnak a nagy, „súlyos” formák használata – ami részben a kőanyagnak is lehet következménye –, jól megfogható karaktere a félkörívek következetes alkalmazása és a tagozat-átmetsződéseknek még visszafogott, de már majdnem minden szerkezeten történő megjelenése. Feltűnő emellett az azonos vagy majdnem azonos profilhasználat is a különböző faragványokon. Ehhez a csoporthoz kell még sorolnunk a templomhajó félköríves lezárású északi kapuját és feltehetőleg a nyugati is, amelynek persze tömzsi körte tagjai és a falsíkra jórészt merőlegesen húzódó béllete korábbi időszakot is az eszünkbe juttathat.⁶¹ Noha e fenti, szóban forgó megoldások szélesebb időintervallumban is megfigyelhetők, egyértelmű sűrűsödésük a Zsigmond korban, annak is a második fele körül, azaz nagyjából

18. A lettner rekonstrukciója (Schulcz Ferenc)

19. Szentségfülke a szentély északkeleti falszakaszában

20. A szentségfülke felmérése (Schulcz Ferenc)

a XV. század első harmadában, felében jelentkezik. Ez az az időszak, amikor a „csúcsíves styl” korában újra előszeretettel alkalmaznak félkörívet is (pl. Pásztó, plébániatemplom, ülőfülke; Igló (Spišská Nová Ves), plébániatemplom, déli kaputimpanon; Bártfa (Bardejov), plébániatemplom, déli kapu; Somorja (Šamorín), református templom, vimperegás fülke; Egyházasslibercse (Nagylibercse, Ľuboreč), plébániatemplom, ülőfülke; Brassó (Braşov), plébániatemplom, északkeleti és északnyugati kapu)⁶²; a keretező fiatornyok szélébe a vimperegapárkányok belevágnak (pl. Budaszentlőrinc, pálos kolostor, kőfaragvány zárterkélyből; Igló, plébániatemplom, déli kapu; Mátraverebély, plébániatemplom, ülőfülke)⁶³; alárendelt szerepben már rendszeresen feltűnnek tagozatátmeteződések (legkonzekvensőbb, már nem is másodlagos szerepű használatára a korszak végéről ld. a pozsonyi vár számos részletét)⁶⁴; és erre az időszakra utal a nyílaskeretek feletti falsík függőleges tagolása is (Pozsony [Bratislava], vár, délkeleti kaputorony; Brassó, plébániatemp-

lom, nyugati kapu; Egyházassgelle [Kostolná Gala], szentségház).⁶⁵

Egy meglehetősen hétköznapi összefüggés, az ablakok homorlatos kialakítása kapcsán már Henszlmann felvetette a nagyszőlősi templom kassai (Košice) kapcsolatát, ami a később közölt, Gáspár kassai festőre vonatkozó forrással (ld. fent) alátámasztva az általánosság szintjén megragadt az irodalomban.⁶⁶ A szentély stílusának egyik legtalálhatóbb formai kapcsolata, úgy tűnik, a kassai egykori ferences templom ülőfülkéjével mutatható ki (21–22. kép). Az inspirációját nyilvánvalóan a Szent Erzsébet-templom szentélyének sediliájából szerző, annál jóval egyszerűbb emlékek a nagyszőlősi egy további derivátumaként értékelhető.⁶⁷ A szentély stílusának leginkább nyugati-északnyugati irányultsága amúgy a fenti példákban is szemléletesen körvonalazódik.

Két írott forrás állításával is összeegyeztethető a nagyszőlősi szentélynek a XV. század első harmadára történő datálása. 1419-ben Pál szőlősi káplán végrendeletében

bizonyos összeget hagyott *pro fabrica basilice* (ld. fent). Noha önmagában e kifejezés alapján nem lehet eldönteni, hogy konkrét építési munkálatokról volt-e szó, vagy pusztán a templom mindenkorai javításaira, fenntartására szánta a káplán az összeget, nem zárható ki az előbbi értelmezése.⁶⁸ E század első évtizedeinek valamelyikében János plébános a templomba szánt táblakép festésére adott megbízást (ld. fent), amely adat ugyanígy többféleképpen is megítélhető. Ezek közé azonban az is beletartozik, hogy a képrendelés egy épületfelújításhoz vagy -átalakításhoz kapcsolódott, s miután a megbízó nem egy polgár vagy valamely társulás, hanem maga a plébános volt, vonatkozhatott akár a főoltárra is.

Nehezebb a megválaszolása annak a kérdésnek, hogy a szentély – és az épület többi, hozzá köthető szerkezete – hogyan viszonyult a templom egyéb részeihez, azaz mi tartozott a falazatokból még ugyanehhez az építési fázishoz. A hajó és a torony kijelölt kapui alapján egyszerű volna arra gondolni, hogy eltekintve a rézsűs ablakok északi fal(szakasz)tól – amelybe egyébként elhelyezkedése alapján az északi kaput utólag illesztették bele –, a hajó

mai körítőfalai boltozatával és a toronnyal együtt szintén ekkor készültek.⁶⁹ A hajó-hosszfallak támpilléreinek teljesen szabálytalan, a boltozathoz sem igazodó elhelyezkedése, továbbá az, hogy a szentély déli falának nyugati vége jól láthatóan utólag épült hozzá a hajó délkeleti sarkához, ugyanakkor arra utalnak, hogy a kronológia ennél minden bizonnyal bonyolultabb.⁷⁰ Lehetséges variációit illetően modern felmérés, falkutatás és ásatás nélkül nemigen érdemes feltevésekbe bocsátkoznunk.

A középkor további részében, úgy tűnik, a templom-épületen az eddigieknél már csak jóval kisebb szabású változtatásokra került sor. Az egyetlen biztosan később-ről származó szerkezet a hajó déli kapuja, amely záradéknak gazdagon átmetsződő tagozatai, csavart megoldású lábázati dobjai alapján az 1500 körüli négy-öt évtizedben keletkezett. A tőle jobbra és balra lévő falszakasz egy-egy csúcsíves ablaka, melyek nem falszakaszok tengelyében állnak, hanem leginkább még a kapuhoz vannak igazítva, származhat szintén ebből a periódusból, noha lecsupaszított, s egyszerű formáik alapján ez eldönthetetlen.

21. Ülőfülke a szentély délkeleti falszakaszában

22. Kassa, egykori ferences templom. Ülőfülke a szentélyben

A templom legjelentősebb, nagyjából a XV. század első harmadában bekövetkezett kiépítésének történeti háttere konkrét források hiányában is elég nyilvánvalónak tűnik. 1399-ben Zsigmond a szolgálataiért az ugozsai ispánnak (1397–1401, 1407–1419) s későbbi országbírónak (1415–1423), Perényi Péternek adományozta a települést. A kegyúri jogokat is megkapó új birtokos Szőlősnak fontos szerepet szánt, uradalmi központtá téve a várost. Az építkezés minden bizonnyal ebben az összefüggésben értékelendő, a település új státusát volt hivatva

megjeleníteni mind méreteivel, mind minőségével. Majdnem biztosak lehetünk abban, hogy az átépítés elkezdése, de legalábbis annak eltervezése a birtokszerző Perényi Péterhez köthető, az azonban már bizonytalan, hogy az 1423-ban elhunyt országbíró megérte-e új egyháza felszentelését.⁷¹ Mindenesetre a nagyszőlősi templom még mai állapotában is leginkább a Perényi-család reprezentációjának egy elfeledett tanúsága, azé a családé, amely karrierjének a csúcsára az építkezés időszakában, Zsigmond uralkodásának a második felében jutott el.

JEGYZETEK:

- ¹ Ld. *Németh Péter* tanulmányát e kötetben.
- ² FEJÉR V/2.: 417.
- ³ 1295: FEJÉR VI/1. 350–353.; 1313: Tamás esztergomi érsek elismeri és megerősíti a szőlősi (és ugocsai) egyház választott plébánosát, ld.: AOkl. III.: 262.: No 583. Az *exempta parochia* gyakran azzal állt összefüggésben, hogy a szóban forgó egyház királyi magánbirtokon feküdt, ld.: FÜGEDI 1961. 74–77. Felmerülhet, hogy egy 1284-es okiratban, melyben az egri püspökség területén lévő, de közvetlenül Esztergom alá tartozó uralkodói egyházakat sorolják fel, a Beregszásza és Lampertszásza után következő *Azunsagzeuleus* (Asszonyagszőlős) nem Szőlőssel azonos-e. GYÖRFFY 1963. 532–533. Ebben az esetben a név előtagja talán egyházának a tulajdonságát utal, ld. alább (e lehetőségre Lövei Pál hívta fel a figyelmemet).
- ⁴ 1321: STR. III.: 1.: No 1.; 1329: AO II.: 437–438.: No 384. – Nagyszemjéni Mihály egyik unokájaként.
- ⁵ STR. II.: 777.: No 889.; KÁLLAY LEV. I.: 35. No 113.; AO I.: 646.: No 590.
- ⁶ MOL, DL 70614, illetve: KOMÁROMY 411.
- ⁷ AO III.: 322.: No 320.; KÁLLAY LEV. I.: 118.: No 507., 510.
- ⁸ 1335: AO III.: 140–141.: No 100.; ebben az évben Szőlős feltűnik a pápai tizedjegyzékben is: MON. VAT. I/1.: 356.; 1373: MIHÁLYI 1900. 69–70.: No 38.
- ⁹ Ld. *Németh Péter* településtörténeti tanulmányát e kötetben.
- ¹⁰ ZsO III.: 125–126.: No 255.
- ¹¹ ZsO VII.: 293.: No 1214., 1215.
- ¹² ZsO VII.: 248–249.: No 949.
- ¹³ FEJÉRPATAKY 1880. 161–164.
- ¹⁴ MOL, DL 70896.
- ¹⁵ Az irodalomban gyakran azonos személyként megjelenő két Sebestyén szétválasztására ld.: KOMÁROMY 65–66.; a fiágon 1550 körül kihalt Magyiak családfáját ld.: C. TÓTH 2008. 196.; a kanonokra ld.: KRISTÓF 2007. 61–63.; MAMÚL VII.: 245–246. (Lakatos Bálint).
- ¹⁶ KOMÁROMY 438.
- ¹⁷ CJH 1000/1526. 832–833.: 1525/14. tc.; CJH 1526–1608. 134–135.: 1545/25. tc.
- ¹⁸ KOMÁROMY 443.
- ¹⁹ MYSKOVSKY 1901. 390.
- ²⁰ Henszlmannék útjáról röviden ld.: PAPP 2011. 119.; a Steindl-féle tervezetre: Forster Központ, Tudományos Irattár, MOB-iratok, 1879/50., 69., 1880/11., 14., 53., 84., 1881/6., 9., 13., 29.; a Myskovszky-rajzokra uo.: 1900/157., 159.; 1901/105. A felmérésekkel, főleg Myskovszkyval érdemes óvatosan bánni, a ma is meglévő részleteket ugyanis nem egy esetben rosszul vagy pontatlanul ábrázolják.
- ²¹ Vakolatlan részek főként a templom déli oldalán, elsősorban a szentélyen és támpillérein, de a hajón is láthatók. Néhol megjelenik egy narancsos, sűrű ereszű kőanyag is, amely minden bizonnyal Szinyérváralja környékéről származik.
- ²² A hajó hossza a karzatrésszel együtt 22,5 m körüli, szélessége bő 9 m, a szentély szűk 15 m hosszú, és nagyjából 8,6 m széles. A méretadatokat ld. Myskovszky Viktor 1900-ban készült alaprajzán: Forster Központ, Tervtár, ltsz.: K 5986.
- ²³ Forster Központ, Tervtár, ltsz.: K 5980, 5986, 5988, 5990.
- ²⁴ Forster Központ, Tervtár, ltsz.: K 6000 (J. Weber rajza – a felmérésről nem derül ki, hogy a profilrajz hol lett felvéve).
- ²⁵ Schulcz Ferenc 1864-es rajzainak homlokzatokat ábrázoló lapján a párkány formáját nem lehet kivenni (Forster Központ, Tervtár, ltsz.: K 13194); az 1880-as rajzsorozaton a tető párkány nélkül fekszik fel a falkoronára (uo. K 5999, 6000); Myskovszky felmérésein pedig a mainál bonyolultabb, talán kétszer hornyolt profil jelenik meg (ld. pl. uo. K 5988, 5989).
- ²⁶ Myskovszky alaprajzán a déli kaputól keletre lévő támpillér fura mód egy méterrel hosszabb a többinél. Forster Központ, Tervtár, ltsz.: K 5986.
- ²⁷ Steindl 1880-ban még említi a táмок rossz állapotban lévő vízvetőit és fedköveit, s javasolja védelmüket. Forster Központ, Tudományos Irattár, MOB-iratok, 1880/53.
- ²⁸ Sem a szentély, sem a hajó ablakaiban nem látható már mérmű egyetlen XIX. századi felmérésen sem.
- ²⁹ Vö.: Forster Központ, Tervtár, ltsz.: K 5988
- ³⁰ A szamárhátív csúcsa nagyrészt kiegészítés, amit jól mutat, hogy a fialéjához gyakorlatilag alig illeszkedik.
- ³¹ A lábazati tömb zárópárkányának felső fele nem fut végig a keret teljes szélességében, csak annak középső részén jelentkezik.
- ³² Myskovszky a nyugati falon egyszerű keretű ajtót ábrázolt, az északon pedig befalazott nyílást. Forster Központ, Tervtár, ltsz.: K 5986, 5990.
- ³³ Egy archív fotón e helyen még kisebb, kőkeretes, barokk ablak látszik, mely körül kivehető a gótikus nyílás körvonala is: Forster Központ, Fotótár, ltsz.: 25320. Ennek megfelelően a mai nyílás ívmezéjének falazott kiegészítése utólagos.
- ³⁴ A sarokkiugrás a falmagasság körülbelül kétharmadánál „elfogy”, s innen a hajó és a szentély fala egy síkba esik, ami nyilvánvalóan utólagos kialakítás.
- ³⁵ A méreteket ld. a valamelyest eltérő adatokat mutató három alaprajzon: Forster Központ, Tervtár, ltsz.: K 5986, 5997, 13154. A déli oldal keleti támpillérenél a nagyobb felületen jelentkező vakolathiány miatt mindkét oldalán jól látható, hogy kötésben van a körítőfallal.
- ³⁶ MYSKOVSKY 1901. 392.; DESCHMANN 1990. 140. A pillér már azon az akvarellen is látható, melyet 1860-ban készítettek a templom nyugati homlokzatáról (MNM Történelmi Képcsarnok, ltsz.: 57.179. – ld. még ugyanott egy ábrázolást a déli oldalról is, 57.178 – e rajzokra Szentesi Edit hívta fel a figyelmemet). Schulcz a délnyugati sarkon is ábrázolt egy hasonló, támíves pillért, amely azonban csak rekonstruktív képzeletének a szülötte, mivel minden többi rajzon a mainak megfelelő állapot jelenik meg. Forster Központ, Tervtár, ltsz.: K 13194; MTAK Kézirattár, RAL, K 1219/56. – vö. még: HENSZLMANN 1864. 154.
- ³⁷ A kapu lábazati dobokkal díszített sávja egy archív felvétel alapján egy időben el volt falazva. Forster Központ, Fotótár, ltsz.: 65806. Valószínűleg ennek következményeként a nyugati oldalon a dobok jó része ma kiegészítés, s részben a keleten is, de utóbbiból fennmaradt annyi eredeti részlet, hogy felső lezárásuktól eltekintve a formák hitelesnek tekinthetők. A kapu profiljának felméréseit részben kisebb pontatlanságokkal ld.: Forster Központ, Tervtár, ltsz.: K 5992, 13164, 13194.
- ³⁸ A keleti lábazat előtt megjelenő, vízszintesen tagozott, eltérő anyagú burkolat biztosan nem az eredeti kialakításhoz tartozik.
- ³⁹ Ld. Kiss Lóránd 2012. október 15-én Marosvásárhelyen kelt jelentését a templom szondázó falkutatásáról. A párkány felmérését profiljával együtt: Forster Központ, Tervtár, ltsz.: K 6000. Egy archív felvételen a torony déli falán még nem látható e díszítés, csak a nyugatin. Forster Központ, Fotótár, ltsz.: 25417.
- ⁴⁰ Némileg pontatlan felmérései: Forster Központ, Tervtár, ltsz.: K 6000, 13154.
- ⁴¹ A kifaragott alsó részen egy koronás, jobbra forduló, ágaskodó oroszlán látható, amely két elülső mancsában zászlót tart, s lábai előtt mintha kerubfej jelenne meg.
- ⁴² A második emeleten félkörívvel, a többinél lapos csúcsívvél záródnak a nyílások.
- ⁴³ Az egyik 1880-as rajzon bélletprofiljuk felmérése is látható, ami részben eltér a maitól, de szintén nem középkori formákat mutat. Forster Központ, Tervtár, ltsz.: K 6000.
- ⁴⁴ Forster Központ, Tudományos Irattár, MOB-iratok, 1907/43., 1908/789., 865.; a sisak tervvariációi: Forster Központ, Tervtár, ltsz.: K 5998, 6003–6005, 6009, 6010.
- ⁴⁵ A diadalív (profiljának) felmérései: Forster Központ, Tervtár, ltsz.: K 5992, 5999, 13154, 13195.

- ⁴⁶ A déli és az északi oldal kialakítása gyakorlatilag azonos, s mivel a déli pillérenél maradt meg valamivel nagyobb szakasza a falnak, így a leírás ezt követi.
- ⁴⁷ A lettner megmaradt részeinek felmérése: Forster Központ, Tervtár, ltsz.: K 5992, 5999, 13195; egy ívszakaszának rekonstruktív rajzát Schulcztól: Forster Központ, Tervtár, ltsz.: K 13483; három nyílásos, teljes rekonstrukcióját szintén tőle: MTAK Kézirattár, RAL, K 1219/56. (ugyanitt található még egy fiatorony rajza is, amelyet a szentélyfalból bontottak ki, és tartozhatott esetleg a lettnerhez).
- ⁴⁸ MTAK Kézirattár, RAL, K 1219/56.; HENSZLMANN 1864. 133., 155.; MYKOVSKY 1901. 391.
- ⁴⁹ SCHMELZER 2004.
- ⁵⁰ A torony alaprajzát ld. Myskovszky rajzán, utólagos toldásként feltüntetve: Forster Központ, Tervtár, ltsz.: K 5986); a csigalépcsőre Steindl Imrétől ld. még: Forster Központ, Tudományos Irattár, MOB-iratok, 1880/53.
- ⁵¹ A lettnernek közlekedő-rendszeréről hazai példák kapcsán ld.: PALMER 1998. főleg: 15–18.
- ⁵² A szentély padlásterében nem találtam a középkori boltozatnak semmilyen maradványát, valószínűleg alacsonyabban helyezkedett el, mint a barokk lefedés. Ez azt is jelenti, hogy a középkorban a hajó – legalábbis boltozott periódusában – magasabb volt a szentélynél.
- ⁵³ Felmérése: Forster Központ, Tervtár, ltsz.: K 13163
- ⁵⁴ Felmérése Schulcztól: Forster Központ, Tervtár, ltsz.: K 13195, 13196; MTAK Kézirattár, RAL, K 1219/56.
- ⁵⁵ Jelenleg fatokos, modern ajtó nyílik a sekrestyébe. A XIX. századi rajzok: Forster Központ, Tervtár, ltsz.: K 13154, 13195.
- ⁵⁶ HENSZLMANN 1864. 155, csúcsíves sekrestyeajtóról beszél, de az sem világos, hogy a szentélyből, vagy egy kívülről nyíló bejáratról van-e nála szó.
- ⁵⁷ Ezek leírását ld. Kiss Lóránd 2012. október 15-én Marosvásárhelyen kelt, a templom szondázó falkutatását dokumentáló jelentésében.
- ⁵⁸ A rézsús bélletű ablakokra és az Árpád-kori formák továbbélésére a környéken ld. SZAKÁCS 2011a. főleg: 20–24.
- ⁵⁹ Fontos megjegyezni, hogy a nem messze fekvő, máramarosi Visken (Вишків) ugyancsak három, hasonló jellegű ablak bontja meg a hajó északi falát, melyek nagyjából szintén ebből a korszakból származnak. Miután ott egységes kivitelűnek tűnik a templom hajója, a fenti feltételezést mindenképp óvatosan kell kezelni.
- ⁶⁰ A templomot 1690-ben kapták vissza a reformátusoktól a katolikusok, s nagyobb, főként a belsejét érintő felújítására ezt követően kerülhetett sor. DESCHMANN 1990. 142.
- ⁶¹ Utóbbi formavilága tulajdonképpen összegegyeztethető lenne az északi ablakok által képviselt időszakokkal is, de tufaszerű kőanyaga a többi szerkezetével azonos.
- ⁶² Somorjára, Egyházaslibercsére és Pásztóra: MM 1987. I.: 520., 529., 531. (Marosi Ernő), II. 951., 984., 1002. kép; Iglóra és Bártfára: *Gotika* 2003, 642–643. (Bibiana Pomfiová) 1.3.26. kép és 646 – 648. (Norma Urbanová), 173. kép; Brassóra: MM 1987. I.: 555. (Entz Géza Antal), II.: 1103., 1104. kép; a templom középkori állapotáról és építéstörténetéről újabb: ZIEGLER 2012. főleg: 35–79.
- ⁶³ A budaszentlőrinci faragvány kapcsán a megoldásra további példákkal: PAPP 2000. 155–156., 38. jegyzet, 1–2. kép.
- ⁶⁴ A megoldásra további példákkal: PAPP 2000. 153–155.; Pozsonyra: PAPP 2005. 87–88. és 320–323., 326. kép. A nagyszőlősi diadalív vállánál látható megoldásról, a tagozatsztérválásáról korábban úgy tűnt, hogy csak az 1480-as években bukkant fel hazai emlékeken (uo. 89.). A diadalívet azonban aligha lehet leválasztani a szentély anyagáról, ami azt jelenti, hogy e megoldás elvéte már korábban is jelen volt Magyarországon, s a XV. század végén vált elterjedtebbé – feltehetően kevésbé a hazai példák, mint inkább a délnémet emlékananyag felől érkező új hullám hatására.
- ⁶⁵ Pozsonyra a megoldás néhány közép-európai példájával együtt: *Sigismundus rex et imperator* 2006. 242.: 14–15. jegyzet (Papp Szilárd); 3., 5. kép Brassóra: MM 1987. I.: 555. (Entz Géza Antal), II.: 1106. kép; Egyházasgellére uo., I.: 520. (Marosi Ernő), II.: 949. kép.
- ⁶⁶ HENSZLMANN 1864. 155.; DESCHMANN 1990. 24. Érdekes egybeesés, hogy az 1880-as, tervezett felújításkor a lettner újrácépítésével kapcsolatban Steindl is azzal számolt, hogy a faragott kőanyagot Kassán kell elkészíteni, mert nem érdemes ezért Szőlőson egy új műhelyt berendezni. Forster Központ, Tudományos Irattár, MOB-iratok, 1880/53.
- ⁶⁷ A templomra a korábbi irodalommal: *Gotika* 2003. 639–641. (Bibiana Pomfiová); az ülőfülke képe uo., 172. kép; *Sigismundus rex et imperator*. 2006. 566–567. (Tóth Sándor).
- ⁶⁸ A *fabrica ecclesiae*, mint a templomépület fenntartására fordítandó pénzalapra és gondnokára: ld. LDMA IV.: 214. (Hartmut Zapp); magyarországi összefüggésben ld.: KUBINYI 1999. 282–285.
- ⁶⁹ A boltozat bordáinak egyszer hornyolt profilja a XIV–XVI. században mindvégig használatos volt.
- ⁷⁰ A hajónak pillanatnyilag egyedül a délkeleti támpillérenél látható, hogy együtt készült a környezetében lévő falszövevvel, e pillér pedig tengelyben áll a belsőben lévő itteni barokk falpillérral, azaz a középkori boltozat itteni indításával is. A többi támpillér elhelyezkedése sehol nem egyezik e szerkezetekével. Forster Központ, Tervtár, ltsz.: K 5986. Nem zárható ki persze egy olyan építésmenet sem a szóban forgó periódusban, hogy előbb a hajót nagyobbították meg, s építették ki a toronnyal együtt, majd ehhez csatolták hozzá utólag a jelenlegi szentélyt.
- ⁷¹ Perényi hivatalviselésének és halálának adatai: ENGEL 1996. II.: 190.
- A fényképeket Mudrák Attila (2,7,9-12,14,17,19–20) és Krcho János (22) készítette. Az archív anagok forrása: Forster Központ, Tervtár ltsz.: K 5990 (1), K 5986 (3), K 5988 (4), K 5987 (5), K 5989 (6), K 6000 (8), 13194a (15), K 5992 (16); Forster Központ, Tervtár, ltsz.: 13154b (13); MTAK Kézirattár, RAL, K 1219/56 (18), MTAK Kézirattár, RAL, K 1219/56 (21).